

LÄÄKETIETEEN HUMANISTINEN PERINTÖ¹

*Savantissimi doctores,
Medicinae professores,
Qui hic assemblati estis,
Et vos, altri messiores,
Sententiarum Facultatis
Fideles executores,
Chirurgiani et apothicari,
Atque tota compania aussì,
Salus, honor et argentum,
Atque bonum appetitum.*

Tällä kunnioitetun praeseksen tervehdyksellä alkaa Molièren Luulosaira-an kolmas intermedium, jonka balettikunta käsittää kahdeksan ruiskumiestä, kuusi apteekkaria, kaksikymmentäkaksi tohtoria, yhden bakkalaureuksen sekä kahdeksan tanssivaa ja kaksi laulavaa kirurgia. Molièren viiltävä iva kohdistuu tässä erityisesti lääkärin latinan, jota tiedekunnan dekaanikaan ei kunnolla hallitse, niin että hänen on sekoitettava ranskalaisia sanoja joukkoon. Viitisoista vuotta myöhemmin irvaili Firenzen suurherttuoiden hovilääkäri Francesco Redi, kokeellisen biologian uranuurtaja, ammattikuntansa latinantaitoa eräässä kirjeessään seuraavaan tapaan: »Eikä ole pahitteeksi liikkua ja kävellä, sillä harjoitus voi olla suureksi avuksi, niin kuin alituinen istuminen tuolissa tai vuoteessa voi aina olla vahingoksi. Exerce-ri imbecillis partibus bonum, tämän ovat kirjoittaneet lääketieteen vanhimmat ja parhaat mestarit. Selvä! Olenpa totisesti lääkäriöinyt, kun olen siteerannut latinankielistä lausetta.»

¹ Duodecim-seuran 110-vuotisjuhlakokouksessa 15. 11. 1991 pidetty esitelmä.

Ranskassa ja Italiassa lääkärilatina saattoi 1600-luvun viimeisinä vuosikymmeninä olla jo irvi-leukojen hammastelun kohteena, vaikka samaan aikaan latina esimerkiksi etäisen Turun yliopistossa oli itsestään selvästi kaiken oppineisuuden ja kaikkien akateemisten painotuotteiden kieli. Erityisesti lääkärin latinasta ei Suomessa tietenkään olisi voinut olla puhetta, maassa kun oli yksi ainoa opinkäynyt lääkäri, etevä ja monitoiminen professori Til-Landz, jolta latina toki sujui yhtä luontevasti kuin muiltakin professoreilta.

Latinan kieli on länsimaissa ollut renesanssin päivistä lähtien humanistisen oppineisuuden tunnus, eikä ole sattuma, että se on pitkään ollut jopa koomisia muotoja saaneena tunnuksena myös lääkärin ammattikunnalle. Lääkäriammatti on kulttuurimme vaiheissa ollut siinä suhteessa poikkeuksellinen, että siinä on oppineisuuden — tai kirjaviisauden, jos niin halutaan — perinne yhtynyt käytännön ammatinharjoituksen, lähes käsitöläisyyden perinteeseen. Oppineisuus on tietysti ollut tärkeää muissakin ammateissa, erityisesti opettajan työssä, samoin papin tai tuomarin teh-

tävissä, mutta tuskin missään muussa ryhmässä oppineisuus on liittynyt niin perin juurin konkreettiseen työhön kuin lääkärintyö väistämättä on. Kauppiaalta, hallintomieheltä tai insinööriltä ei ole koskaan edellytetty samanlaista oppineisuutta kuin lääkäriltä, puhumattakaan siitä, että humanistista viisautta olisi odotettu esimerkiksi maatalouden tai metsänhoidon asiantuntijoilta.

Saattaa olla, että lääkärinammatin poikkeuksellisuus tässä suhteessa on yhteydessä sen maagiseen alkuperään. Primitiivisessä yhteisössä ei ammatteja ole monia, koska työnjako on vähäistä; näkyvimpinä ja arvostetuimpina erottuu kaksi tehtävää, nimittäin päällikön ja poppamiehen. Edelliselle kuuluu hallinto, tuomiovalta ja tarpeen vaatiessa sodanjohto, jälkimmäiselle taas uskonnolliset menot ja parannustaiat. Poppamiehessä — noitatorissa, tietäjässä, šamaanissa, mitä nimitystä hänestä käytettäneenkään — ovat pappi ja lääkäri samassa persoonassa, eikä toisen roolia voi erottaa toisen roolista, koska parannustaito on suurimmaksi osaksi maagista. Tällöin on poppamiehen tärkeää ei vain pystyä diagnosoimaan sairauksia ja tuntea parantavien yrttien ominaisuuksia vaan myös osata seurustella henkien kanssa ja hallita oikeat loitsut ja rituaalit. Tietyn sanallisen perinteen taitaminen on ammatissa hyvin keskeisellä sijalla — perinteen, joka edustaa heimon tai kansan parissa korkeinta oppineisuuden muotoa, usein jumalilta muinoin saatua ja esi-isiltä sellaisenaan perittyä oppineisuutta, jolla ei ole välitöntä yhteyttä poppamiehen käytännön tehtäviin. Samanlaista loitsujen ja riittien hallintaa ei päälliköltä yleensä ole edellytetty, paitsi milloin kuningas on samanaikaisesti toiminut myös ylimmäisenä pappina.

Myös nykylääketieteen juuret ovat magiassa, eikä yhteys suinkaan ole katkennut, kuten esimerkiksi keskustelut ihmeparannuksista meillä Suomessakin osoittavat. Se rationaalinen, hippokraattinen lääketiede, jonka nimiin nykypäivän lääkärit vannovat, sai sekin alkunsa magiasta, lääketaidon jumalan Asklepioksen temppelistä Kossaarelta, missä suuri Hippokrates ja hänen seuraajansa 400-luvulta eKr. lähtien kokosivat lääketieteellisen perimätiedon ja omat havaintonsa

Corpus Hippocraticumiksi nimettyyn kirjakokoelmaan. Oikeiden loitsujen opetteleminen vaihtui lääkärinkoulutuksessa oikeiden kirjojen lukemiseksi, ja maagiset tulkinnat vaihtuivat enemmän tai vähemmän rationaalisiksi tulkinnoiksi, mutta yhä säilyi vaatimus siitä, että lääkärillä tuli olla oppineisuutta yli välittömän käytännön tarpeen. Tärkeänä osana tässä oppineisuudessa olivat juuri tulkinnat: hippokraattisiin oppeihin ei kuulunut vain tieto siitä, miten mikin tauti diagnosoidaan ja parannetaan silloin kun parannus oli mahdollinen, vaan myös tieto elimistön toiminnasta terveyden ja sairauden aikana, ja tämä vaati asioiden filosofisen taustan tuntemusta. Vastaavaa filosofista viisautta ei upseeri, kauppias tai rakennusmestari edelleenkään kaivannut, ja saivatkin koulutuksensa enimmältään käytännön työn yhteydessä.

Kun ensimmäiset yliopistot syntyivät 1100- ja 1200-luvuilla, sai lääkärinkoulutus niissä tyyssijansa miltei alusta asti. Monet antiikin lääketieteen opit olivat säilyneet luostareissa läpi varhaiskeskiajan vuosien, ja Salernossa toimi maineikas lääkärikoulu ainakin jo 800-luvulla, kenties varhemminkin. Kirjallisen sivistyksen ja lääkärintaidon yhteys pysyi näin olemassa jopa viimeiksi sanottuina vuosisatoina, ja yliopistoissa tämä yhteys vahvistui entisestään. Hippokrateen, Galenoksen ja Avicennan osaaminen tuli yhtä tärkeäksi lääkärille kuin Aristoteleen osaaminen filosofille. Kuitenkin lääketieteen opinnot tähtäsivät jatkuvasti käytännön ammattiin: lääketieteelliset tiedekunnat olivat, niin kuin teologiset ja juridisetkin, aikansa ammattikorkeakouluja. Mutta mikä tärkeää, näihin kaikkiin niin sanottuihin korkeampiin tiedekuntiin vaadittiin ensiksi filosofisten aineiden opiskelua filosofisessa tiedekunnassa, ja filosofiset aineet puolestaan sisälsivät kaikenlaista logiikasta ja retoriikasta aina matemaatiikkaan, fysiikkaan ja tähtitieteeseen. Filosofisessa tiedekunnassa voitiin saavuttaa vain maisterin oppiarvo, kun taas korkeammissa tiedekunnissa saattoi päätyä tohtoriksi, sananmukaisesti opettajaksi, ja niinpä on »tohtori» moniaalla yhä suorastaan lääkärin synonyymi.

Tiedekunnan asema akateemisissa kulkueissa

ei kuitenkaan kokonaan ratkaissut sen arvoa oppineiden mielissä, ja varsinkin renessanssiajan Italian yliopistoissa käytiin ajoin kiihkeääkin keskustelua siitä, oliko »luonnonfilosofiaa» ja muuta — enemmänkin vielä antiikin auktoireihin kuin päivän todellisuuteen suuntautunutta — tietämystä pidettävä arvokkaampana kuin lääketieteen kaltaista käytännön opinalaa. Platonia ja Aristotelesta ihannoivat humanistit asettivat tietenkin oman oppinsa korkeimmalle sijalle katsoen samalla, että lääketiede ei voinut olla todellista tiedettä vaan ainoastaan todellisen, ikuisen ja periaatteessa muuttumattoman filosofisen tiedon soveltamista.

Tätä taustaa vasten ei oikeastaan ole merkillistä, että klassinen sivistys tuli väliin merkitsemään lääkäriellekin enemmän kuin potilaan terveys ja hyvinvointi. Oppineisuuden perinteestä uhkasi tulla ja tulikin suoranainen painolasti. Toki 1500-luvun suuri uudistaja ja aikansa rabulisti Paracelsus, joka oli oppinut parannustaitoa yhtä paljon noitamummoilta ja puoskareilta kuin yliopistojen professoreilta, poltti julkisesti Avicennan teokset ja julisti, etteivät antiikin auktoriteetit olisi olleet kelvollisia edes hänen kengännauvojaan avaamaan. Paracelsus luennoi ja kirjoitti saksaksi, ja hieman myöhemmin etevä kirurgi Ambroise Paré hämmensi Ranskan lääketieteellistä maailmaa opettamalla ja kirjoittamalla ranskan kielellä. Vaikka Paré yleni kuninkaalliseksi välskäriksi ja saavutti suurta mainetta rohkeilla ja taitavilla operaatioillaan, hän joutui Pariisin lääketieteellisen tiedekunnan vihoihin etenkin kirjoitettuaan asioista, joista vain tiedekunnan laillistamalla auktoireilla olisi ollut lupa kirjoittaa — ja tietenkin ainoastaan latinaksi. Paré puolustautui terävästi: »Omasta puolestani en näe kirjassani mitään, mikä olisi vaarallista siksi, että se on kirjoitettu meidän kansankielellämme. Itse jumalainen Hippokrates kirjoitti omalla kielellään, jota ymmärsivät myös naiset ja nuoret tytöt, he kun eivät muuta kieltä edes osanneet. Enkä minä ole kirjoittanut muussa tarkoituksessa kuin opettaakseni nuoria välskäreitä, en suinkaan siksi, että kirjaani käyttäisivät typerykset ja mekaanikot, vaikka se onkin kirjoitettu ranskaksi.»

Mutta vanhoillisia tiedekuntia ei hevin horjuttu. Oppiarvon ja muun akateemisuuden kunnioitus oli juurtunut syvään, eivätkä Molièren luomat karikatyyrit aina poikenneet paljonkaan todellisuudesta. Edellä jo lainaamani Francesco Redi, jolla itsellään oli laillinen oppiarvo Pisan yliopistosta, saattoi eräässä kirjeessään ivailta kollegojaan tähän tapaan: »No niin, nyt olen valmis palvelemaan Teitä lääkärinä, ja paremmin palvelakseni olen vetänyt ylleni samanlaisen toogan, jollaisella itsensä verhoavat Salamancan ja Sorbonnen, etten sanoisi Padovan ja Pisankin kunnioitettavimmat ja partaisimmat tohtorit.»

Vaatus filosofisten opintojen suorittamisesta lääketieteen opintojen pohjaksi säilyi useimmissa länsimaisissa yliopistoissa pitkään, ja niiden yhteydessä oli myös luonteva sijansa latinan ja kreikankin opinnoilla. Vielä 1800-luvulla saatettiin käydä keskustelua siitä, oliko kreikan oppiminen tuleville lääkäreille tarpeellista vai ei; latina ja maisterintutkinto olivat itsestään selviä — ja esimerkiksi meidän yliopistossamme suoritettiin maisterintutkinto 1800-luvun puoliväliin asti kaikissa filosofisen tiedekunnan aineissa. Sittemmin vaatimus maisterintutkinnosta poistettiin ja jäljelle jäi ns. medikofilosofinen tutkinto eli »medikofiili», jonka aineita olivat lopulta enää kemia, fysiikka, eläintiede ja kasvitiede ja johon kuuluva kielikoekin jo viime vuosisadan lopulla suoritettiin vain saksan, ranskan tai englannin kielessä, ei siis enää latinassa. Medikofiili puolestaan katosi 1945, mutta vasta kun medisiinarien fysiikan, kemian ja eläintieteen opetus 1960-luvulla siirtyi filosofisen tiedekunnan asianomaisilta laitoksilta kokonaan lääketieteelliseen tiedekuntaan, katkesi ikivanhan yhteyden viimeinenkin säie.

Lääketieteellisten opintojen luonteeseen vaikutti osaltaan epäilemättä myös kirurgin ja lääkärin ammattien sulautuminen yhteen; Ruotsin valtakunnassa tämä tapahtui 1700-luvun lopulta alkaen. Kirurgia toi lääkärinammattiin aimo annoksen tervettä käsityöläisyyttä — meidän oloissamme tosin pelkällä oppineisuudellaan keikailevat lääkärit eivät ennenkään tulleet kysymykseen — ja toisaalta vaatimus kirurgien lääkärinkoulutuksesta

teki heistä jotain sellaista, mitä entiset taitavakkaan välskärin eivät olleet. Muistoksi entisestä kaksijakoisuudesta jäi vain lääketieteen ja kirurgian tohtorin oppiarvo, kunnes joku uudistusvimmainen onnistui pudottamaan kirurgian siitä mukatarpeettomana pois. Oliko Ambroise Parén haamu sittenkin vielä pelottava?

Paracelsuksen ja Parén päivistä asti, milteipä siitä saakka kun Hippokrateen, Galenoksen ja Avicennan kirjoituksia oli kirjapainotaidon ansiosta voitu latinankielisinä käännöksinä lukea kaikkialla Euroopassa, lääketieteen kehitys on ollut taistellua noita antiikin ja keskiajan auktoriteetteja vastaan. Lääketiede on ikään kuin pyrkinyt jatkuvasti kieltämään itsessään sen, mikä siinä on ollut humanistien perintöä, ja se on pyrkinyt vanhojen kirjojen sijasta lähestymään luontoa ja ihmistä, hänen terveyttään ja sairauttaan. Andreas Vesalius, William Harvey, Thomas Sydenham ja Francesco Redi ovat aikoinaan viitoittaneet tätä tietä. Mutta samalla lääketiede on toteuttanut toisessa ja varmaan syvemmissä mielessä humanistista perinnettä, sitä jossa humanismi voidaan määrittellä G. H. von Wrightin tavoin pyrkimykseksi »ihmisen hyvään». Selvimmin tämä ilmenee siinä, mitä sanotaan lääkärin etiikaksi. Harvalla ammattikunnalla on niin leimallisesti omaa etiikkaansa, ja vielä harvemmin tämä etiikka on niin leimallisesti humanistista. Runoilija ja kielitieteilijä Janis Pallister toteaa Ambroise Parésta esipuheessaan tämän teoksen *Des Monstres et prodiges* tuoreeseen englanninnokseen *On Monsters and Marvels* (1982): »Sanan laajimmassa merkityksessä 'humanistina' Paré halusi lievittää kaikkien ihmisten kärsimyksiä heidän uskonnostaan tai poliittisista käsityksistään riippumatta.» Kun Paré joulukuussa 1590 kuoli korkeassa iässä, kirjoitti muuan aikalainen: »Hän oli oppinut mies, taidossaan verraton, ja ankarista ajoista huolimatta hän puhui avoimesti rauhan ja yleisen hyvinvoinnin puolesta, mikä teki hänestä hyvien ihmisten rakastaman ja pahojen vihaaman — joita jälkimmäisiä on paljon enemmän kuin edellisiä, varsinkin Pariisissa, missä kaikki valta on kapinallisten käsissä.» (Ranskassa raivosi parhaillaan katolisten ja hugenottien välinen sisällissota.)

Kuvaavaa kyllä tätä humanistista asennetta edusti juuri Paré, jota lääkärit muuten eivät hyväksyneet joukkoonsa. Mutta myös oppineen lääkärikunnan parhaassa perinteessä on halki vuosisatojen ymmärretty, että lääkärin on tunnustettava ihmisen arvo ja että hänen on kohdeltava kaikkia potilaitaan yhtäläisesti, olipa vaikka kysymys vastapuolen sotilaasta sodan aikana. Myös tämä perinne juontuu länsimailla hippokraattisiin aikoihin, ja vaikka hyvin tiedetään, että ns. Hippokrateen vala ei missään tapauksessa ole peräisin Hippokrateelta itseltään eikä edes hänen lähipiiristään, ei ole sattuma, että tuo lääkärinetiikan ytimekäs kodifikaatio on merkitty juuri lääketieteen isän nimiin. *Primum non nocui*, ennen kaikkea ei tule vahingoittaa potilasta, kuuluu yksi hippokraattisista perussäännöistä, ja sekin kertoo potilaan huomioon ottamisesta juuri ihmisenä, humanismin hengessä. »Viisas, oppinut, rakastettava, hienotunteinen», määritteli Francesco Redi ihannelääkärin ominaisuudet, eikä hän suotta saanut aikoinaan Toscanan Hippokrateen kunniani-meä.

Se humanismi, joka lääkärinammattiin tässä eettisessä mielessä on totuttu yhdistämään, on joissakin maissa johtanut lääkäreitä paitsi yleisten terveysolojen kohentamiseen myös laajempiin yhteiskunnallisiin uudistusliikkeisiin. Näin on tapahtunut varsinkin sellaisissa maissa, joissa ainoastaan papit ja lääkärit ovat edustaneet koulutusta saanutta kerrosta köyhän ja oppimattoman maaseutu- tai kaupunkilaisväestön parissa, ja näistä kahdesta ryhmästä papit ovat olleet sitoutuneita katoliseen kirkkoon ja sen — harvoin yhteiskunnallisesti uudistaviin — päämääriin. Tunnettu yhdysvaltalainen kirjailija James A. Michener totesi laajassa Espanjaa ja sen kulttuuria tarkastelevassa teoksessaan *Iberia* 1960-luvulla, että kansalaisjohtajuus oli Espanjassa usein lääkärin käsissä. »He kirjoittivat parhaat kirjat, esittivät rohkeimmat mielipiteet ja heitä kunnioitettiin sinä yhteiskunnan elementtinä, jonka voitiin uskoa kannattavan hyviä liikkeitä. Eräs barcelonalainen lääkäri selitti Michenerille tilannetta: »Luulisin, että lääkärit kautta maailman kallistuvat poliittisissa kannoissaan vasemmalle, koska me näemme yh-

teiskunnan kokonaisuutena. Me joudumme välittäjän asemaan, koska meihin luotetaan, ja oppineina miehinä meidän on suuntauduttava kohti sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja yhteiskunnan liberaalisempaa tulkintaa.» Francon Espanjassa todellakin vapaamielisyys ja vasemmistolaisuus kävivät miltei synonyymeistä.

Kenties juuri samaa humanistista idealismia on kuultavissa erään näytelmäkirjallisuuden suuren lääkärihahmon, Tšehovin Vanja-enon tohtori Astrovon sanoissa: »Kun minä kuljen talonpoikien metsien ohi, jotka olen pelastanut hakkuulta, tai kun kuulen kuinka nuori metsäni, jonka olen omin käsin istuttanut, humisee tulessa, niin tunnen, että ilmasto on hiukan minunkin vallassani ja että jos ihminen tuhannen vuoden päästä tulee onnelliseksi, olen minäkin siihen osaltani hiukan vika-pää.» Astrovin idealismi tosin väliin sortuu hänen väsyneisyytensä ja siitä seuraavan kyynisyytensä alle, mutta kokonaan se ei tuhoudu: jokin toivo paremmasta maailmasta jää yhä jäljelle. Tšehov oli itse lääkäri, ja Astrovissa on nähty hänen omakuvansa; yhtä kaikki, tuskin voisimme kuvitella Astrovia minkään muun ammatin harjoittajaksi. Häntä voimme sanoa tosi humanistiksi, sitä suuremmalla syyllä, jos vertaamme häntä saman näytelmän naurettavaan kirjatoukkaan, koppavaan ja komentelevaiseen humanistiprofessori Serebrjakoviin.

Siihen syvempään humanismiin, josta edellä olen puhunut, kuuluu aina myös tietty nöyryys. Lääkäriammattissa se on nöyryyttä tiedon mutta myös tuntemattoman, ihmisen ja elämän mutta myös sairauden ja kuoleman edessä. Aikamme sankariksi kuvataan usein insinöörihahmo, uusien maailmojen valloittaja, välimatkojen lyhentäjä, tiedonkäsittelyn nopeuttaja ja täydellistäjää, joka ei tunnu näkevän mahtinsa rajoja missään. Myös lääkäri voidaan joskus kuvata tällaiseksi sankariksi, bakteerien ja virusten voittajaksi, rohkeiden ja vaativien menetelmien soveltajaksi. Mutta lääkäriellä on useammin lupa epäonnistua, tuntea itsensä neuvottomaksi ja nöyräksi; hänellä on lupa olla humanisti yhteiskunnallisissa ja kulttuuriennoissa sekä päivittäisessä arkityössään. Tähän hänen humanistinen perintönsä antaa oikeu-

tuksen ja enemmänkin: se velvoittaa. Samaa velvoitetta ei insinöörillä ole tähän asti ollut, vaikka hänen ammattinsa sekä koulutus pohjan että käytännön osalta onkin paljolti verrattavissa lääkäriammattiin. Ajat ovat kuitenkin muuttumassa, ja se nöyryyden vaatimus, joka vanhastaan on ollut lääkäriin perinteen osa, alkaa koskettaa kaikkia niitä, jotka toiminnallaan vaikuttavat maailmaan ja muuttavat sitä. Humanismia tarvitaan nyt enemmän kuin koskaan, sillä ilman sitä me emme voi vastata niihin suunnattomiin haasteisiin, joita seuraavat vuosikymmenet meille asettavat. Näitä haasteita on Unescon pääjohtaja, katalonialainen biokemisti Federico Mayor kuvannut järjestönsä kuusivuotisohjelmassa 1990—1995 seuraavasti:

»Sosiaalis-taloudellisten olosuhteiden paraneminen voi saattaa edistyvän maailman elinkelpoiseksi vain jos se on saatettu sovintoon luonnon kanssa. — — Samalla kun tämän päivän tarpeisiin pyritään vastaamaan, on tehtävä selväksi, että emme anna tuleville sukupolville perinnöksi yhä heikommin elinkelpoista maailmaa. Tämä on vastuu, jota emme voi lykätä tuonnemmaksi. — — Mutta taistelua ympäristöstä ei voida voittaa, ellei se perustu uuteen etiikkaan ihmisten suhteessa luontoon, oikeuksineen ja velvollisuuksineen, solidaarisuuden hengessä. On tullut aika luoda kansainväliselle yhteisölle moraaliset periaatteet, jotka vastaavat sen voimavaroja.» Nämä periaatteet eivät luullakseni ole kaukana niistä, jotka jo lähes kahden ja puolen vuosituhannen ajan ovat olleet lääketieteen humanistisen perintön ytimenä.

Elämä lyhyt, taide pitkä, on totuttu sanomaan. Mutta taiteesta tässä maksiiimissa ei ole kysymys vaan taidosta, lääkärintaidosta. Löydämme sen hippokraattisten aforismien ensimmäisiltä riveiltä: »Vita brevis, ars longa, tempus praeceps, experimentum periculosum, iudicium difficile» — elämä lyhyt, taito pitkä, aika pian ohi kiitävä, kokeilu vaarallista, arviointi vaikeaa. Tässä on nöyryys, mutta tässä on myös haaste, tulevillekin vuosisadoille.

ANTO LEIKOLA
professori
Pölkönhoivi, 77350 Montola